

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 04.04.2024

Kabul / Accepted: 30.05.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1464979

MAHTUMKULU'NUN ŞİİRLERİNDE LEFF Ü NEŞR

Melek ERDEM*

Öz

18. asrın önemli şahsiyetlerinden birisi olan Mahtumkulu'nun eserlerinde yazılı edebi bir stille karşılaşılır. Şiirlerinde aslında dönemin klasik edebi geleneğinin izleri görülmektedir. Şiirlerde bütün türleri ile *leff ü neşr* sanatı dikkat çekici bir şekilde kullanılmıştır. Hatta bazı şiirlerinde bu söz sanatının geniş bağlamlar içinde de kullanılabildiği görülür. Bir tür söz simetri sanatı olan leff ü neşr sanatına göre, *tafsil* yani ayrıntıları ile verme veya *icmal* yani kısaltma veya özetleme ile verme yoluyla anlatım sağlanmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bu söz sanatına çokça başvurulmuştur. Mahtumkulu şiirlerinde bu söz sanatına bağlı olarak birçok söz sanatını da beraberinde ustalıkla kullanmıştır. Bu şekilde şiir dilinin bütün özelliklerini ustaca ortaya koyarak ve tasavvuf bilgisini de kullanarak etik değerleri ön plana çıkarmış, böylece şiirlerin kuşaktan kuşağa aktarılacak şekilde kalıcı olması sağlanmıştır. Mahtumkulu, eserlerinde zihin gücünü ve derin tasavvuf bilgisini kullanarak pek çok söz sanatını leff ü neşr içinde vermiştir. Hece vezniyle oluşturulan şiirlerinde de leff ü neşr sanatının zihni benzetmeler temelinde ortaya çıkan metaforik kavramlarla ve ilgi kurma temelinde ortaya çıkan metonimik kavramlarla süslenerek yer aldığı görülür. Şiirlerinde leff bölümünde yer alan unsurların neşr bölümündeki mukabillerinin sıralanması açısından ortaya çıkan düzenli ve düzensiz leff ü neşr örneklerine sık rastlanır. *Leff* bölümünde sıraladığı kavramların *neşr* bölümünde yer alan mukabilleri örnekleme veya açıklama şeklinde verilirken bol bol metafor ve metonimler kullanılmış ve bu şekilde daha canlı, kalıcı ve etkili bir anlatım sağlanmıştır. Şiirlerde yer alan metaforik ve metonimik kavramlar içerisinde tek bir kelimeyle anlatılabilecek kavramın birden fazla kelimeyle anlatılması ile ortaya çıkan dolaylamalı (perifrastik) kullanımlar da dikkati çeker. Mahtumkulu'nun şiirlerinde leff ü neşr sanatının düzenli ve düzensiz türleri görüldüğü gibi, ikisinin bir arada kullanıldığı durumlara da oldukça sık rastlanmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde leff ü neşr sanatı içerisinde kavramların cins ve tür ilişkisine bağlı hiponimik ve bütün parça ilişkisine bağlı meronimik sıralamalarıyla da karşılaşılır.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, leff ü neşr, metafor, metonimi, anlam bilimi, söz sanatı.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, merdem@ankara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4273-7951>

LEFF Ü NEŞR IN MAHTUMKULU’S POEMS

Abstract

A written literary style is encountered in the works of Mahtumkulu, one of the important figures of the 18th century. In fact, traces of the classical literary tradition of the period can be seen in his poems. The art of leff ü neşr, with all its types, was used in a remarkable way in the poems. In fact, in some of his poems, it is seen that this figure of speech can be used in wider contexts. According to the art of leff ü neşr, which is a kind of art of verbal symmetry, expression is provided by elaboration, that is, giving it in detail, or *ijmal*, that is, giving it by abbreviation or summary. This figure of speech was frequently used in Mahtumkulu's poems. Mahtumkulu skillfully used many figures of speech in his poems. In this way, he brought ethical values to the fore by masterfully revealing all the features of the poetic language and using his knowledge of Sufism, thus ensuring that the poems were permanent to be passed on from generation to generation. Mahtumkulu used his mental power and deep knowledge of Sufism in his works to express many forms of rhetoric. It is seen that in his poems composed in syllabic meter, the art of leff ü neşr is embellished with metaphorical concepts that arise on the basis of mental analogies and metonymic concepts that arise on the basis of establishing relationships. In his poems, examples of regular and irregular leff ü neşr, which occur in terms of the ordering of the elements in the leff section and their counterparts in the publication section, are frequently encountered. While the equivalents of the concepts listed in the *leff* section are given in the form of examples or explanations in the *neşr* section, plenty of metaphors and metonyms were used, and in this way, a more vivid, permanent and effective expression was provided. Among the metaphorical and metonymic concepts in the poems, indirect (periphrastic) uses, which occur when a concept that can be explained with a single word is explained with more than one word, also attract attention. In Mahtumkulu's poems, regular and irregular types of leff ü neşr art can be seen, and cases where both are used together are quite common. In Mahtumkulu's poems, within the art of leff ü neşr, hyponymic ordering of concepts depending on the genus and species relationship and meronymic ordering depending on the whole-part relationship are also encountered.

Keywords: Mahtumkulu, leff ü neşr, metaphor, metonymy, semantics, rhetoric

Giriş

18. asra kadar Orta Asya'da Doğu Türkçesi yazı dili olarak kullanılmıştır. 18. asırda Türkmen sahasında, Doğu Türkçesinin tesiri edebî gelenekle birlikte, daha çok mesnevileriyle dikkati çeken Azadi'nin şiirlerinde görülür. Bu geleneği devam ettirenler arasında, gazelleriyle ün kazanan Mahmud Gayubî ve Şeydayî'nin yanı sıra, tahmisleri ile beğenilen ve Oğuznamesiyle tanınan Andalip de vardır. Diğer yandan Magrupî ve Şâhbende de destancılık geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Türkmenistan sahasının önemli eserleri olarak, Andalip'in *Oğuznâme*, *Leylâ Mecnûn*, *Yûsuf Züleyhâ*, Şâhbende'nin *Şâhbehram*, *Gül Bülbül*, Şeydâyî'nin *Gül Senüber*, Mağrupî'nin *Seypelmelek-Medhalcemal* ve *Dövletyar* destanlarını göstermek mümkündür (Atayev 1988: 25-29).

18. asrın önemli şahsiyetlerinden birisi de Mahtumkulu'dur. Mahtumkulu Türkmenistan'ın doğusundan batısına doğru seyahat etmenin yanı sıra İran, Afganistan, Hindistan, Kazakistan ve Özbekistan sahalarında da bulunmuştur. Bu coğrafyalardaki siyasi gelişmelere de bizzat tanıklık etmiş ve tecrübe ve öğütlerini şiirleri vasıtasıyla halka yansıtmıştır. Mahtumkulunun “koşma, koşuk” tarzını yeniden üst düzeye çıkarması sebebiyle eski Oğuz şiir geleneğinin önemli bir temsilcisi olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak onu sadece bir halk şairi olarak görmek yanlış olur. Mahtumkulu'nun eserlerinde yazılı edebî bir stille de karşılaşılır. Şiirlerinde aslında dönemin klasik edebî geleneğinin izleri de görülür. Ancak Nevai'yi çok iyi bilmesine rağmen eserlerini Türkmenlerin özümseyeceği şekilde vermiştir. Kendisi de bir mutasavvıf olan Mahtumkulu, diğer yandan Hoca Yusuf Hemedani, Hoca Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve daha birçok mutasavvıfı da iyi bilmektedir. Teke, Yomut, Ersarı, Göklen Salur, Sarık, Çovdur gibi kalabalık Türkmen boylarının birbirleriyle çatışmaları, siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki bozukluklar Mahtumkulu'nun şiirlerinde her yönüyle görülür. Mahtumkulu şiirlerinde, Türkmen boylarının birbirleri ile mücadelelerine bir son vermeleri gerektiğini sıklıkla dile getirmiş ve halkı dış düşmanlara karşı birleşmeye çağırmıştır. Mahtumkulu, Türk tasavvufunda da Hoca Ahmet Yesevi (12. asır), Hoca Yusuf Hemedani (12. Asır), Hakim Ata (12. Asır), Yunus Emre (13. asır), Mevlana (13. Asır), Hacı Bektaş-ı Veli (13. asır) gibi mutasavvıfların geleneğini, babası Azadi'den aldığı eğitim temelinde özellikle Türkistan coğrafyasında devam ettirmiş önemli bir mutasavvıftır.

1. Söz Sanatı Olarak Leff ü Neşr

Kelime anlamı ‘toplamak ve yaymak’ demek olan **leff ü neşr**, birinci bölümde yani leff bölümünde en az iki unsura yer verip, ikinci bölümde yani neşr bölümünde de bu unsurların her biriyle ilgili benzerlik ve karşılıklarını gösterebilen kavramları verme ve böylece uzun şekilde açıklama veya sınırlama, kısaltma veya özetleme yoluyla birden fazla kavramı verdikten sonra neşr bölümünde bu sözlerden her biriyle ilgili sözleri sıralama sanatıdır. Bu söz sanatına “leff” adını veren, onu tanımlı ve örneğiyle ilk açıklayan âlimin Müberred olduğu belirtilmektedir (*el-Kâmil*, I, 112; II, 740-741). İbn Vekî‘ türe “ayrıntısı bilinen mücmel”, İbn Sinân el-Hafâcî ise “lafzın lafza tertip üzere hamli” adlarını vermişlerdir (*el-Münşif*, II, 117; *Sırrü'l-fesâha*, s. 191-192). Zemahşerî, “leff” ve “tarikatü'l-leff” adlarını verdiği türle ilgili geniş açıklamalar yapmış, daha sonraki belâgat âlimleri buna neşr terimini de eklemişlerdir. İbn Hicce el-Hamevî ve bazı müteahhir dönem âlimlerinin bu sanata “tayy ü neşr” adını verdikleri görülmektedir (Durmuş, Saraç 2003: 122-124).

Bir tür söz simetri sanatı olan leff ü neşr sanatına göre; birinci dizede yer alan unsurların hangisinin ikinci dizedeki unsurların hangisine tekabül ettiğinin tayini okuyucuya veya dinleyiciye bırakılır. İkinci bölümdeki unsurlar, birinci bölümdeki unsurları tamamlayıcı veya açıklayıcı nitelikte olmaktadır. Okuyucu veya dinleyici ise anlama ait belirtilerden faydalanarak içeriği tahlil eder. Bu sanatta *tafsil* yani ayrıntıları ile verme veya *icmal* yani kısaltma veya özetleme ile verme yoluyla anlatım sağlanmaktadır. Bu söz sanatında birbirine karşılık gelen sözlerin sıralanması açısından türler ortaya çıkar. Özellikle tafsil yoluyla ortaya çıkanlarda leff bölümündeki unsurlar ayrı ayrı zikredilir ve buna “tafsilli leff ü neşr” denir. Tafsilli leff ü neşrde şu türler görülür (Bilgegil 1989: 290-291; Macit, Soldan 2005: 65-66; Durmuş, Saraç 2003: 122-124):

1. Düzenli (müretteb) leff ü neşr veya leff ü neşr-i mürettep: Birinci bölümde “leff” olan yani toplanmış özelliklere sahip sözler hangi sırada verilmişse sonraki bölümde de yani neşr bölümünde de aynı sırayı takip eder.

2. Düzensiz (gayr-i müretteb) leff ü neşr veya leff ü neşr-i müşevveş: Birinci bölümde “leff” olan yani toplanmış özelliklere sahip sözler ile sonraki bölümde de yani neşr bölümünde yer alan sözler aynı sırayı takip etmez. Birbirine tekabül eden unsurlar arasındaki düzeni kaybolmuştur. Bunun da iki türü ortaya çıkar:

1. Ma’kus leff ü neşirlerde, leff bölümünün ilk sözüne tekabül eden unsur, neşr bölümünün sonunda yer alır. Diğer unsurlar da buna göre sıralanır.

2. Muhtelif leff ü neşirlerde, ilgili sözler söylenirken hiçbir sıraya riayet edilmez. Bu türde anlam karışabilmekte, bu sebeple vezin gereği ortaya çıkmış olabilecek bir tür olarak görülmektedir.

İcmal yoluyla yapılanlarda ise, birden fazla kavramın tek bir sözde toplandığı görülür. Buna karşılık her birinin bir özelliği söylenir. Bu tür mücmel leff ü neşirlerde sıra veya düzen söz konusu edilmez (Bilgegil 1989: 292).

2. Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Leff ü Neşr

Mahtumkulu, eserlerinde pek çok söz sanatıyla anlatıma canlılık katarken bazan perifrastik kullanımlara da yer vermiştir. Mahtumkulu’nun şiirlerinde yer yer metafor ve metonimler de leff ü neşr sanatı içinde yer almıştır.

2.1 İcmal Yoluyla Ortaya Çıkan Leff ü Neşr

Mahtumkulu’nun şiirlerinde icmal yoluyla yapılan leff ü neşr örneklerine çokça rastlanmaktadır. Şairin, devlet kurma ülküsüne de işaret ettiği, bütün Türkmen boylarının birlik olarak sağlam bir şekilde, dış düşmanlarla mücadele etmeleri gerektiğini önemle vurguladığı *Türkmen Binası* adlı şiirinin büyük bir kısmı buna bir örnek teşkil etmektedir:

Gurdugym aslynda bilgil, bu zeminiň myhydyr,

A¹ A²

Erer ol erkan mydam, budur türkmen binasy. (Aşyrow 2012: 10).

A³

A

Bu dizelerde leff bölümündeki *zemin*, *mih*, *erkan* kavramları neşr bölümünde *Türkmen binası* kavramı içinde özetlenerek toplanmıştır. Burada aynı zamanda metonimik kavramlar mecaz-ı mürsel yoluyla Türkmen binasını (Türkmen devletini) tasvir ederken metafor da ortaya çıkmış olmaktadır. Yine aynı şiirde;

Terki-dünyä eýleyir ol, gelse rakyp gaşyna,

Bil, polatdan bina bolan, budur türkmen galasy. (Aşyrow 2012: 10).

A¹

A

dizelerinde daha önce tasvir edilen Türkmen binası Türkmen kalesi olarak adlandırılmış ve yine bir leff ü neşr sanatı ortaya çıkmıştır. Bu dizelerde leff bölümünde yer alan *polatdan bina* sözü neşr bölümünde *Türkmen galasy* olarak yer almıştır.

2.2 Tafsil Yoluyla Ortaya Çıkan Leff ü Neşr

Mahtumkulu, *Türkmen Binası* adlı şiirin devamında Türkmen binasını *gül lălesi* olarak açıklamıştır. Bu şekilde sanatın neşr bölümünde Türkmen binasını *gül lălesine* benzeterek metaforik bir anlatım gerçekleştirilmiştir:

Teke, ýomut, ýazyr, gökleň, Ahal ili bir bolup,

Kylsa bir jaýa ýöriş, açylar gül lălesi. (Aşyrow 2012: 10).

A²

Mahtumkulu, aynı şiirde, Türkmen balasının özelliklerini de verirken tafsil yoluyla bir leff ü neşr gerçekleşmiştir:

*Ger gadam urşa saýýat, bolmaýar ol duşygär,
Bendi kylyp ala bilmez, düşmez türkmen balasy.*

B

Aryplary dem-dem geler, toýy bardyr her zaman,

B¹

C¹

Merdi-merdan sözlüdir ol, ýokdur göwün hilesi.

B²

C²

C³

Aýdadyr Magtymguly, bolmaz göwünde bir gara,

C⁴

Hak sylaýyp, kylmyş nazar, bardyr onuň saýasy. (Aşyrow 2012: 10)

Şiirde leff bölümünde Türkmen balasından söz ederken neşr bölümünde *aryplar* (B¹), *mert* (B²) sözleri ile Türkmen balasının toyu, merdan sözlülüğü, gönül hilesinin olmaması, gönlünde karalık olmaması özelliklerinden söz edilmiştir. “Türkmen balası” (B) kavramı ile ilgili olarak *aryplar* (B¹), *mert* (B²) sözleri ile türe bağlı hiponimik bir sıralama görülürken, *toýy* (C¹), *merdan sözli* (C²), *ýokdur göwün hilesi* (C³), *bolmaz göwünde bir gara* (C⁴) kavramları ile de fonksiyonel parçaya bağlı meronimik bir sıralama yapılmıştır.

Habar düşer: «Pylan kimse ötdi» diýp,

A

A¹

«Çyragy söndi» diýp, «Güni batdy» diýp,

A²

A³

«Bu dünýäden o dünýäge gitdi» diýp,

A⁴

«Alla rehmet etsin!» diýip dargarlar. (Aşyrow 2012: 360)

Bu dörtlükte *habar* (A) sözüne mukabil olarak; *Pylan kimse ötdi* (A¹), *Çyragy söndi* (A²), *Güni batdy* (A³), *Bu dünýäden o dünýäge gitdi* (A⁴), sözleri türe bağlı olarak hiponimik bir sıralama ile verilmiştir.

Eý, ýaranlar, adam ogly,

A

Boz toprakdan bolmak hakdyr.

B

Asly häkden önen adam,

B¹

A¹

Guma garlyp galmak hakdyr. (Aşyrow 2012: 293)

B²

Bu dörtlükte, leff bölümünde *adam ogly* (A) ve *boz toprak* (B) kavramları verilmiş ve neşr bölümünde de *boz toprak* yerine *häk* (B¹) ve sonrasında da *gum* (B²) sözleri metonimik olarak kullanılmıştır. Birinci dizede *adam ogly* sözü perifrastik kullanılmıştır.

Bu dünýä ýüzüne gülüm-gülümdir,

A

Pişesi jepaddyr, jebr-u zulumdyr,

A¹ A²

Her niçe ýaşasaň, ahyr ölümdir.

B

Eziz janlar tende bize myhmandyr. (Aşyrow 2012: 320)

B¹ B²

Bu dörtlükte leff bölümünde *dünyä* (A) sözü verilmiş, neşr bölümünde dünyanın işi olarak “cefa” (A¹) ve “zulüm” (A²) kavramları yer almış, sonraki dizede leff bölümünde “ölüm” (B) kavramı verilirken neşr bölümünde “canın misafir olması” (B²) kavramı ile metaforik bir şekilde perifrastik olarak açıklanmıştır.

2.2.1 Düzenli Leff ü Neşr:

Mahtumkulu'nun leff bölümünde verilen sözlerin neşr bölümündeki mukabillerinin sıra gözetilerek verildiği şiirleri oldukça çoktur.

Ganymatdyr gardaş ýüzi,

A B

Dowaddyr gadamy-tozy,

A¹ B¹

Bir eblehiň näkes sözi,

C C¹

Barabardyr nar biläni. (Aşyrow 2012: 265)

C²

Bu dörtlükte leff bölümünde verilen *ganymat* (A) ve *gardaş ýüzi* (B) kavramları ile ilgili olarak neşr bölümünde *dowa* (A¹) ve *gadamy-tozy* (B¹) sözleri düzene uygun olarak kullanılmıştır. Yine leff bölümünde verilen *ebleh* (C) sözünden sonra onun özelliklerini belirten *näkes söz* (C¹) ve *nar* (C²) sözleri ile tafsil yoluyla bir leff ü neşr ortaya çıkmıştır. Bu söz sanatında ayrıca “kardeş yüzü”nün “ganimet”e benzetilmesi ile de metafor yapılmıştır. Burada leff bölümündeki ve neşr bölümündeki kavramların bir sıra takip etmesi düzenli (müretteb) leff ü neşr sanatını ortaya çıkarmıştır.

Mert yigit mert ärden öner,

A

Namart asyl-ha mert bolmaz.

B

Gurduň gözünde ot ýanar,

A¹

Sagal-tilkiler gurt bolmaz. (Aşyrow 2012: 276)

B¹

Bu dörtlükte Mahtumkulu leff bölümünde sözünü ettiği “mert yigit” (A) kavramının yerine neşr bölümünde *gurt* (A¹) sözünü metaforik olarak kullanmış, daha sonra leff bölümünde sözünü ettiği “namert” (B) kavramını ise neşr bölümünde yine metaforik olarak “çakal” ve “tilki” (B¹) kavramları ile açıklamıştır. Burada neşr bölümündeki benzetmeler ve açıklamalar leff bölümündeki sıraya uygun olduğu için düzenli (müretteb) leff ü neşr ortaya çıkmış olmaktadır.

Ömrüňe aldanma, ötene ýanma,

A

Malyňa guwanma, mülke daýanma,

Munda bet işleme, onda utanma,

A¹

B

Hasap günü haýryň alyp bar bile. (Aşyrow 2012: 315)

B¹

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan “ömür” (A) kavramı neşr bölümünde “munda” (A¹) yani “bu dünya” kavramı ile ilgili olarak metonimik şekilde örneklendirilmiştir. Buna karşılık, “onda” (B) kavramı leff bölümünde “ahiret hayatı” kavramı ile ilgili olarak metonimik kullanılmış ve daha sonra neşr bölümünde yine metonimik olarak “hesap günü” (B¹) kavramı verilmiştir. Burada da zihni benzetmeler ve ilgi kurmalar sonucunda leff bölümündeki kavramlar ile neşr bölümündeki kavramlar aynı sırada ve bir düzene uygun olduğu için düzenli (müretteb) leff ü neşr ortaya çıkmıştır.

Pelek maňa gam badasyn bereli,

Wysal haýsy, hijran haýsy, bilmedim.

A

B

Hak işine ten bermişem, göreli,

Arzuw haýsy, arman haýsy, bilmedim. (Aşyrow 2012: 363)

A¹

B¹

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan “vuslat” (A) kavramı ve “hicran” (B) kavramlarının verildiği sıraya uygun olarak neşr bölümünde “arzu” (A¹) ve “hasret” (B¹) kavramları verilmiştir. Böylece düzenli bir leff ü neşr ortaya çıkmış olmaktadır.

Başym ýüz höwesde, köňlüm joşgunda,

A

B

Girdaba düşüp men däli daşgynda,

A¹

B¹

Nejt dagynda gezen Mejnun yşkynda,

Ýanar otly Leyli bolup galyp men. (Aşyrow 2012: 364)

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan *ýüz höwes* (A) sözü ve *joşgun* (B) sözlerine mukabil olarak neşr bölümünde *girdap* (A¹) ve *däli daşgyn* (B¹) sözleri aynı sırayı takip etmekte ve böylece *ýüz höwes* kavramı *girdap* kavramına benzetildiği için metafor, *joşgun* kavramı ile ilgili olarak *däli daşgyn* kullanıldığı için de bir metonimi ortaya çıkmaktadır. Böylece leff bölümündeki kavramlar ile neşr bölümündeki kavramlar aynı düzen içinde yer aldıklarından düzenli bir leff ü neşr görülmektedir.

Säher wagty seýran edip gezerkäm,

Ajap menzil, ajap jaýa sataşdym,

A

B

Ugrum bilmey, ýoldan-ýola azarkam,

Hup mekana, hup saraýa sataşdym. (Aşyrow 2012: 380)

A¹

B¹

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan *ajap menzil* (A) ve *ajap jay* (B) sözlerine mukabil olarak neşr bölümünde yer alan *hup mekan* (A¹) ve *hup saray* (B¹) sözleri aynı sırayı takip etmekte ve böylece ile ilgili kavramlar kullanıldığı için de bir metonimi ortaya çıkmaktadır. Böylece leff bölümündeki kavramlar ile neşr bölümündeki kavramlar aynı düzen içinde yer aldıklarından düzenli bir leff ü neşr görülmektedir.

2.2.2. Düzensiz (Gayr-i Müretteb veya Leff ü Neşr-i Müşevveş) Leff ü Neşr

Leff bölümünde toplanmış özelliklere sahip sözlerin neşr bölümünde yer alan sözler ile aynı sırayı takip etmemesi durumu bir başka deyişle birbirine tekabül eden unsurlar arasındaki yer düzeninin kaybolması durumu Mahtumkulu'nun şiirlerinde de ortaya çıkar:

Bu dünyä iki gyrakdyr,

A B

Biri gara, biri akdyr,

B¹ B²

Menzil iki, ýol yrakdyr,

B³ A¹

Onuň pikrin kylan barmy? (Aşyrow 2012: 259)

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan *iki gyrak* (B) sözüne mukabil olarak neşr bölümünde yer alan *gara* (B¹), *ak* (B²) ve *menzil* (B³) sözleri ile yer almıştır. Böylece tafsil yoluyla leff ü neşr yapılırken ilgili kavramlar kullanıldığı için de bir metonimi ortaya çıkmıştır. Diğer yandan birinci dizinin başında kullanılan *dünýä* (A) kavramı için de neşr bölümünün sonunda metaforik olarak *ýol* (A¹) kavramı kullanıldığından düzensiz bir leff ü neşr sanatı görülür.

Adam ogly, ömre bolmagyl maýyl,

A

Ýigitligiň dyza, bile myhmandyr.

B

Ýene Hak ýolunda bolmagyl kähil,

Basan gadamlarýň ýola myhmandyr. (Aşyrow 2012: 414)

B¹

A¹

Bu dörtlükte leff bölümünde verilen *ömr* (A) sözü neşr bölümünde *ýol* (A¹) sözü ile metaforik olarak açıklanmıştır. Bu yolda atılan adımlardan biri de gençliktir. Leff bölümünde *yigitlik* (B) sözü verilirken neşr bölümünde de *basan gadamlar* (B¹) atılan adımlardan söz edilmiştir. Burada ömrün bir safhası olan yigitlik döneminden söz edilmekte ve bu şekilde gençliğin yol boyunca atılan adımlardan bir kısmına benzetilmesi ile meronimik bir ilgi ortaya konarken aynı zamanda da bir metafor yapılmıştır. Ancak diğer yandan leff bölümünde yer alan birinci kavram neşr bölümünde sonda yer aldığından düzensiz leff ü neşr sanatı ortaya çıkmıştır. Yapılan bu leff ü neşr sanatında metaforik olarak ömr yolunda atılan adımlardan birinin gençlik olduğu vurgulanmıştır.

2.2.3. Düzenli ve Düzensiz Leff ü Neşrlerin Bir Arada Kullanımı

Mahtumkulu'nun şiirlerinde leff ü neşr sanatının düzenli ve düzensiz şekillerinin bir arada kullanıldığı durumlar da oldukça çoktur.

Bu dünyäni göçüp baran göç bildim,

A

B

Işini bet aňdym, özün puç bildim,

A¹ A²

Öňün oýun gördüm, soňun hiç bildim,

B¹ B²

Tirik erken, öli bolup galyp men. (Aşyrow 2012: 364)

B³ B⁴

Bu dörtlükte leff bölümünde sözü edilen *dünyä* (A) kavramı ile ilgili olarak neşr bölümünde *bet* (A¹) ve *puç* (A²) sözleri verilmiş, leff bölümünde verilen *göç* (B) sözü ile ilgili olarak da sonraki dizelerde *öň* (B¹) ve *soň* (B²) kavramları verilmiş ve sonraki dizede de buna mukabil olarak *tirik* (B³) ve *öli* (B⁴) kavramları yine sıraya uygun olarak verilmiştir. Leff bölümünün ikinci kavramı olan *göç* (B) sözü ile ilgili benzetmeler, sonraki dizelerde tekrar yer almıştır. Bu şekilde hem düzenli hem de düzensiz leff ü neşr bir arada kullanılmış olmaktadır.

Magtymguly, Möwlam jandan ýakyndyr,

Çilim bir şor suwdur, ten bir zemindir,

A B C

Iman bir tilkidir, göwre bir hindir,

D B¹ C¹

Tilki tüssä dözmez hinde, çilimkeş. (Aşyrow 2012: 470)

D¹ A¹

Bu dörtlükte leff bölümünde sözü edilen *çilim* (A), *ten* (B), *zemin* (C) kavramları verildikten sonra bu kavramlara mukabil olarak neşr bölümünde *göwre* (B¹) ve *hin* (C¹) kavramları aynı sıra ile kullanılmıştır. Ancak, leff bölümündeki “iman” (D) kavramına benzetilerek neşr bölümünde onun yerine kullanılan “tilki” (D¹) kavramı ile bir metafor yapılmıştır. Leff bölümünde kullanılan *çilim* (A) sözüne mukabil olarak neşr bölümünde metonimik olarak *tüsse* (A¹) kavramı kullanılmıştır. Bu kullanımla leff bölümünde ilk sırada zikredilen kavram neşr bölümünde ikinci sırada verildiği için düzensiz leff ü neşr ortaya çıkmış olmaktadır. Bu dörtlükte tilkinin yuvasında dumana dayanamayacağı gibi imanın da gövde kümesinde tütüne (sigaraya) dayanamayacağı, tahammül edemeyeceği anlatılmak istenmiştir.

Köne dünyä muhannesin öyüdir,

A B

Süýthor bolan kesin dowzah jaýydyr,

A¹ C B¹

Altyn-kümüş gözleriniň maýydyr,

Goç ýigitler bozuk jaýa seretmez. (Aşyrow 2012: 351)

C¹

Bu dörtlükte leff bölümünde *muhannes* (A) ve *öy* (B), sözleri belli bir sırada verilirken neşr bölümünde de *süýthor* (A¹) ve *jaý* (B¹) sözleri aynı düzende verilmiştir. Ancak diğer yandan bu iki kavram arasında yer alan *dowzah* (C) sözüne mukabil olarak *bozuk jaý* (C¹) sözü kullanılmış ve bu şekilde metafor yapılırken düzensiz bir leff ü neşr ortaya çıkmıştır.

Aldamaga al kumasyň, sim-zeriň,

A¹ A²

Güzergähin tutup durmuş bu yeriň,

B

Germ eýlediň, pelek, sen bu bazaryň,

C

B¹

Mälimdir ki, bu söwdada utar sen. (Aşyrow 2012: 374)

A

C¹

Bu dörtlükte leff bölümünde *al kumaş* (A¹) ve *sim-zer* (A²) sözleri dörtlüğün son dizesinde söylenen *söwda* (A) sözünde toplanmıştır. Burada icmal yoluyla bir leff ü neşr ortaya çıkmıştır. “Bu yer” kavramının neşr bölümündeki mukabili *bazar* (B¹) sözüdür. Diğer yandan leff bölümünde “feleğin bu ticareti germ eylemesi” (C) kavramına mukabil olarak da neşr bölümünde *ut-* (C¹) sözü kullanılmıştır. Bu şekilde düzensiz bir leff ü neşr ortaya çıkmıştır. Ancak diğer yandan, A¹, A² ve B, B¹ kavramları belli bir sırayı takip etmiştir. Bu şekilde düzenli ve düzensiz leff ü neşr bir arada kullanılmış olmaktadır.

Ussasyz işlenen, kirişsiz gatylyan,

A

B¹

Gymmatsyz satylyan, elsiz tutulan,

A¹

Gol degmeý çekilen, oksuz atylyan,

A²

B²

Çillesiz gurulan ýaýa sataşdym. (Aşyrow 2012: 380)

B

Bu dörtlükte leff bölümünde yer alan *ussasyz* (A) kavramının neşr bölümündeki mukabilleri olan *elsiz* (A¹) ve *gol degmeý* (A²) sözleri ile düzenli leff ü neşr ortaya konarken *kirişsiz* (B¹) ve *oksuz* (B²) kavramları da neşr bölümündeki *ýaý* (B) sözünde toplanmış ve böylece icmal yoluyla bir leff ü neşr yapılmıştır. Ancak icmal yoluyla yapılan leff ü neşrlerde sıra gözetilmemektedir.

3. Sonuç

Mahtumkulu şiiirlerinde söz sanatlarını ustalıklı kullanmıştır. Bu şekilde şiiir dilinin bütün özelliklerini ustaca ortaya koyarken tasavvuf bilgisini de kullanarak etik değerleri ön plana çıkarmıştır. Hece vezniyle oluşturulan şiiirlerinde leff ü neşr sanatını metafor ve metonimlerle de süsleyerek vermiştir. Mahtumkulu'nun şiiirlerinde düzenli ve düzensiz leff ü neşr örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Leff bölümünde sıraladığı kavramların neşr bölümünde yer alan mukabilleri örnekleme veya açıklama şeklinde verilirken bol bol metafor ve metonimler kullanılmış ve bu şekilde daha canlı, kalıcı ve etkili bir anlatım sağlamıştır. Mahtumkulu'nun şiiirlerinde leff ü neşr sanatının düzenli ve düzensiz türleri görüldüğü gibi, ikisinin bir arada kullanıldığı durumlara da oldukça sık rastlanmaktadır. Mahtumkulu'nun şiiirlerinde kavramların leff ü neşr sanatına bağlı olarak hiponimik ve meronimik sıralamalarıyla da karşılaşılır. Mahtumkulu, eserlerinde zihin gücünü ve derin tasavvuf bilgisini kullanarak pek çok söz sanatını leff ü neşr içinde vermiştir.

Kaynaklar

AŞYROW, A. (2012) *Magtymguly: Eserler Ýygyndysy*. I - II, Aşgabat.

ATAYEV, K. (1988) *XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı*, Aşgabat.

BİLGEGİL, K. (1989) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul.

BİRAY, H. (1992) *Mahtumkulu Divanı*, Ankara.

- BİRAY, H. (2014), “Mahtumkulu, Yetiştığı Çevre, Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanı” *Mahtumkulu Firaki Anı Kitabı* (Ed.: A. Güzel). Ankara: 29-46.
- CAFEROĞLU, A. (1984) *Türk Dili Tarihi I-II*, 3.b., İstanbul.
- DURMUŞ, İ., M. A. Y. SARAÇ (2003) “Leff ü Neşr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27. c., Ankara: 122-124.
- ERDEM, Melek (2003) *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*, Ankara: KÖKSAV yayımları.
- ERDEM, M. (2006) “Metaphorization of the Material Process During the Mental Process in the Turkish Dialects of the Oghuz Group”, *Central Asiatic Journal*, 50(2): 279-297.
- ERDEM, M. (2009) “The Periphrastic Uses of Participles in Turkmen Turkish”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 7-17.
- ERDEM, M. (2012) “Mahtumkulu'nun Şiir Dünyasının Anlam Yönü” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (MTAD), 9(4): 72-81.
- ERDEM, M. (2018) “Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hareket Fiillerinin Mental Süreçte Metaforlaşması” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (MTAD), 15(4): 557-568.
- GARRİYEV, B. A., M. KÖSÄYEV (1959) *Mağtumlı: Saylanan Eserler*, Red.: B. KERBAYEV, Aşgabat.
- GARRİYEV, B. A., M. KÖSÄYEV (1977) *Mağtumlı: Saylanan Goşgular*, Red.: B. KERBAYEV, Aşgabat.
- KAZI MURATDURDI (2008) *Mağtumlı Piraginiñ Kämil Divanı*, (Trnskr. ve Düz.: Orazpolat YEKÄYEV) Aşgabat.
- MEREDOV A. (1997) *Mağtumlınıñ Düşündirişli Sözlüğü*, Gonbed Kabus.
- MÜLKAMANOV, A., M. ÖVEZGELDİYEV, M. ÇARIYEV, A. NURYAĞDIYEV, G. NAZAROV (1992) *Mağtumlı: Şıgırlar, Üç Tomluk*, I Tom, Aşgabat.
- NAZAROV G., A. MÜLKAMANOV, M. ÖVEZGELDİYEV, M. ÇARIYEV, A. NURYAĞDIYEV (1983) *Mağtumlı: Saylanan Eserler*, (Red.: B.A. GARRİYEV, M. KÖSÄYEV, R.RECEBOV, Ş. GANDIMOV, G. NAZAROV), İki Tomluk 1, 2, Aşgabat.
- NAZAROV, G., A. MÜLKAMANOV, M. ÖVEZGELDİYEV, (1983). *Mağtumlı: Saylanan Eserler*, İki Tomluk 1, Aşgabat: Türkmenistan.